

<https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2026-49-13>

УДК 321.7

Деніс Анатолійович Ревенко

аспірант кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022

delody@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-8692-8258>

ІНСТИТУТ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВІДКАТУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ПОЛЬЩА, УГОРЩИНА, ЧЕХІЯ, БОЛГАРІЯ, СЕРБІЯ)

Досліджено процеси трансформації та ерозії інституту судової влади в п'яти країнах Східної Європи — Польщі, Угорщині, Чехії, Болгарії та Сербії – в контексті демократичного відкату (*democratic backsliding*). Охарактеризовано ключові параметри порівняльного аналізу: незалежність конституційного суду, незалежність судів загальної юрисдикції, судове врядування та зовнішній тиск. Особливу увагу приділено виявленню спільних стратегій ослаблення судової влади, зокрема використанню механізмів «юридичного автократизму» та «захоплення держави», а також аналізу інструментів політичного тиску на суддів — від дискреційних повноважень голів судових адміністрацій до створення політизованих дисциплінарних органів. Розглянуто відмінності між країнами, зумовлені конфігурацією політичної влади (наявністю конституційної більшості), щільністю міжнародного інституційного нагляду та структурою механізмів підзвітності. Показано, що в Угорщині та Польщі відбулася цілеспрямована системна атака на судову владу, у Болгарії та Сербії спостерігається хронічна інституційна ерозія, тоді як Чехія виступає контрприкладом стійкості судових інститутів завдяки сильному суддівському самоврядуванню та ефективним внутрішнім стримуванням. Сформульовано практичні рекомендації для України, які включають необхідність законодавчого захисту Вищої ради правосуддя від політичного впливу, недопущення створення дискреційних дисциплінарних органів, запровадження прозорих механізмів суддівського самоврядування та посилення суспільної довіри через відкритість судових процедур. Отримані результати можуть слугувати аналітичною базою для подальших реформ судової системи України на шляху європейської інтеграції та зміцнення верховенства права в повоєнний період.

Ключові слова: *судова влада, демократичний відкат, верховенство права, порівняльний аналіз, Угорщина, Польща, Чехія, Болгарія, Сербія, інституційна криза.*

Як цитувати: Ревенко, Д.А. 2026. Інститут судової влади в процесі демократичного відкату: порівняльний аналіз країн східної Європи (Польща, Угорщина, Чехія, Болгарія, Сербія). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»* 49: 102-112. <https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2026-49-13>

In cites: Revenko, Denis. 2026. The Judiciary in the Process of Democratic Backsliding: a Comparative Analysis of Eastern European Countries (Poland, Hungary, Poland, Hungary, Czech Republic, Bulgaria, Serbia). *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 49: 102-112. <https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2026-49-13> (in Ukrainian)

© Ревенко Д.А., 2026.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Ліберальна демократія як політичний режим ґрунтується на низці ключових інститутів, серед яких незалежна судова влада посідає особливе місце. Роберт Даль, один із найавторитетніших теоретиків демократії, наголошував, що процедурний мінімум демократії (поліархії) неможливий без гарантій громадянських свобод, які забезпечуються саме незалежним судом (Dahl 1991: 221-223). Судова влада виступає гарантом верховенства права, арбітром у конфліктах між гілками влади та останнім рубежем захисту прав меншин від «тиранії більшості». Однак, починаючи з 2010-х років, країни Східної Європи, які свого часу вважалися «зразковими учнями» демократичного транзиту, зіткнулися з феноменом демократичного відкату (*democratic backsliding*). Ключовою мішенню цього процесу стала саме судова влада.

Для розуміння природи цих процесів важливо розрізнати легітимні реформи та нелегітимні атаки на судову систему. Пітер Цурош пропонує концептуальну рамку, яка дозволяє провести таке розрізнення через метафори «золотого яйця» (елемента, що дозволяє прямо впливати на судові рішення) та «трансмійних пасів» (допоміжних змін, що створюють умови для використання «золотого яйця») (Curoš 2023: 629-631). Цей підхід дає змогу більш точно кваліфікувати дії урядів, які через формально легальні, але, по суті, нелегітимні зміни, розпочали системну атаку на незалежність судів, перетворюючи їх зі стримувальної сили на інструмент політичного контролю.

Як детально описали Кім Лейн Шепел та Войцех Садурські, популістські уряди в Угорщині та Польщі, використовуючи конституційну більшість, системно послаблювали судову владу (Kovács and Scheppele 2018; Sadurski 2018). В Угорщині цей процес розпочався одразу після 2010 року, а в Польщі – після 2015-го. В обох випадках атака велася за схожими лекалами: спочатку на конституційні суди, потім – на суди загальної юрисдикції та органи судового самоврядування. Це призвело до безпрецедентної кризи верховенства права в країнах, які ще нещодавно вважалися лідерами демократичних перетворень.

Однак проблема не обмежується лише двома найбільш цитованими випадками. Катаріна Шіпулова та Давід Косаж акцентують увагу на проблемі «переслідування суддів» у перехідних суспільствах та складності очищення судової системи від

недемократичної спадщини (Šipulová and Kosar 2024). У Болгарії та Сербії, як вони зазначають, спостерігаються хронічні проблеми із судовою реформою, політичним тиском та корупцією, які підривають ефективність правосуддя та легітимність судових інституцій у довгостроковій перспективі. Натомість Чехія, незважаючи на внутрішні політичні турбулентності, демонструє відносну стійкість своєї судової системи.

Як зазначають Стівен Левітські та Деніел Зіблатт, сучасні автократи часто діють не через танки, а через закони та інститути, поступово демонтуючи демократію зсередини (Levitsky and Ziblatt 2018: 78). Цей процес «захоплення держави» (*state capture*) є особливо небезпечним, оскільки він відбувається поступово, через серію дрібних кроків, кожен з яких окремо може здаватися незначним, але разом вони змінюють природу режиму (Levitsky and Ziblatt 2018: 96). Саме тому так важливо досліджувати не лише фінальні результати, але й проміжні етапи та механізми ерозії судової влади.

Таке розмаїття траєкторій розвитку в країнах зі спільною комуністичною спадщиною та схожими викликами транзиту ставить перед нами низку питань: чому в одних випадках ми спостерігаємо стрімкий демонтаж судової незалежності, а в інших – її збереження? Які спільні стратегії використовуються для ослаблення судової влади, а які фактори сприяють її стійкості? Фокус на судах пояснюється кількома причинами.

По-перше, судова влада є каналом, через який у ліберальній демократії реалізується верховенство права: навіть сильний парламент і популярний уряд мають діяти в межах конституційних норм. Якщо судова гілка втрачає автономію, конституційні обмеження перетворюються на символічні.

По-друге, захоплення судів забезпечує «довгу» політичну перевагу. На відміну від виборів, що циклічно оновлюють владу, судові призначення і зміни судового адміністрування можуть фіксувати контроль на роки вперед. Як показує угорський матеріал, навіть тоді, коли міжнародні інституції реагують через судові процедури чи політичний тиск, державна влада здатна «закріпити факти на місцях»: компенсації або окремі корекції не обов'язково повертають попередню інституційну конфігурацію.

По-третє, політичні актори часто легітимують втручання в суди риторикою про «реформи», «ефективність» та «боротьбу з корупцією». Саме цим пояснюється

чутливість суспільства до таких змін: вони не завжди сприймаються як атака на демократію, а інколи – як відновлення справедливості. У країнах із дефіцитом довіри до судової системи (зокрема Болгарія та Сербія) такий дискурс має особливу силу.

Теоретичні рамки для аналізу закладені в роботах, присвячених «автократичному конституціоналізму» та «юридичному захопленню держави». Кім Лейн Шеппел та Войцех Садурські детально описали механізми, за допомогою яких популістські уряди в Угорщині та Польщі, використовуючи конституційну більшість, системно послаблювали судову владу (Kovács and Scheppele 2018; Sadurski 2018). Пітер Цурош пропонує важливе розрізнення між легітимною «реформою» та нелегітимною «атакою» на судову систему, використовуючи метафори «золотого яйця» та «трансмійних пасів», що дозволяє більш точно кваліфікувати дії урядів (Curoš 2023). Дослідження Катаріни Шіпулової та Давіда Косажа акцентують увагу на проблемі «переслідування суддів» у перехідних суспільствах та складності очищення судової системи від недемократичної спадщини (Šipulová and Kosar 2024).

Емпіричну базу дослідження складають щорічні звіти міжнародних організацій, зокрема V-Dem Institute (Defiance in the Face of Autocratization 2023) та звіти Європейської Комісії про верховенство права (2025 Rule of Law Report 2025). В українському науковому дискурсі, попри наявність теоретичних розробок з проблем ліберальної демократії, бракує комплексного порівняльного аналізу кризи саме судової влади в країнах Східної Європи, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу процесів трансформації та ерозії інституту судової влади в Польщі, Угорщині, Чехії, Болгарії та Сербії для виявлення спільних стратегій ослаблення судів, національних особливостей і факторів інституційної стійкості. Для того, щоб порівнювати ступінь та характер кризи судової влади в різних країнах, спочатку визначимо критерії, за якими це порівняння буде здійснюватися. Спираючись на напрацювання Пітера Цуроша, пропонується розрізнити зміни, що мають на меті легітимне підвищення ефективності та підзвітності судової системи, й зміни, які є атакою на її незалежність з метою політичного контролю. Ключовим маркером атаки є наявність так званого «золотого

яйця» – елемента, що дозволяє прямо чи опосередковано впливати на результат судових рішень в індивідуальних справах (Curoš 2023: 630-631). «Трансмійні паси» – це допоміжні зміни, які самі по собі не є фатальними, але створюють умови для використання «золотого яйця». Для операціоналізації цього дослідження виділимо чотири ключові параметри для порівняльного аналізу інституту судової влади:

1. Незалежність конституційного суду. Аналізуються порядок призначення суддів, термін їхній повноважень, обсяг юрисдикції, наявність політичного тиску та фактична здатність суду виступати арбітром у конституційних конфліктах.
2. Незалежність судів загальної юрисдикції. Оцінюється роль Вищої ради правосуддя (або аналогічного органу) у призначенні, просуванні по службі та дисциплінарній відповідальності суддів. Чи є цей орган незалежним від виконавчої та законодавчої влади?
3. Судове врядування та автономія. Аналізується система розподілу справ, роль голів судів, наявність «суддівського самоврядування» та його реальна спроможність захищати інтереси суддів.
4. Зовнішній тиск та суспільна довіра. Оцінюється рівень публічних атак на суддів з боку політиків, наявність механізмів захисту від такого тиску, а також динаміка суспільної довіри до судової системи як індикатор її легітимності (за даними міжнародних індексів, зокрема V-Dem (V-Dem Institute Team 2023)).

Такий підхід дозволяє перейти від загальних міркувань до конкретного, структурованого аналізу інституційної динаміки в кожній з досліджуваних країн.

Становлення та виклики судових систем у постсоціалістичний період (1990-ті – середина 2000-х). Після падіння комуністичних режимів усі п'ять країн постали перед необхідністю докорінної трансформації судової системи, яка за попереднього режиму була слухняним інструментом у руках комуністичної партії (Šipulová and Kosar 2024: 7-9). Проте стартові умови та обрані моделі реформ мали суттєві відмінності.

У Польщі та Угорщині процес «оксамитових» революцій дозволив зберегти значну частину суддівського корпусу, що згодом стало предметом гострих дискусій та використовувалося популістськими силами як аргумент для «декомунізації» судів

(Matczak 2018: 5-6; Kovács and Scheppele 2018: 199). В обох країнах були створені сильні конституційні суди, які відігравали активну роль у перші роки демократії. В Угорщині Конституційний суд мав надзвичайно широкі повноваження, включаючи право скасовувати закони, прийняті парламентом (Kovács and Scheppele 2018: 193). У Польщі, після прийняття Конституції 1997 року, сформувалася система стримувань і противаг, де судова влада отримала значні гарантії незалежності.

У Чехії, яка успадкувала федеральну судову систему від Чехословаччини, процес інституційного будівництва був більш поступовим (Attacks on Justice 2008: 2-3). Важливим етапом стали конституційні зміни 2001 року («європейська новела») та прийняття нового Закону про суди і суддів у 2002 році, який, хоч і викликав суперечки, заклав основу для функціонування сучасної судової системи. Тим не менш, проблеми надмірної тривалості судових процесів та значний вплив Міністерства юстиції на адміністрування судів залишалися (Attacks on Justice 2008: 5).

Болгарія та Сербія зіткнулися зі значно глибшими викликами. Вступ Болгарії до ЄС у 2007 році супроводжувався запровадженням Механізму співпраці та верифікації (СVM), який мав стимулювати реформи в судовій системі та боротьбу з корупцією (Enchev 2018: 1-2). Попри це, прогрес був повільним, а такі інститути, як Вища судова рада, залишалися надто політизованими, а посада Генерального прокурора – фактично недоторканою (Enchev 2018: 4-5).

У Сербії після повалення режиму Мілошевича у 2000 році постало питання люстрації суддів, які брали участь у репресіях (The Situation of the Judiciary in Serbia 2000: 2-3). Однак, як і в інших країнах, масштабне очищення судової системи не відбулося через страх втратити кваліфіковані кадри та правову невизначеність (Šipulová and Kosar 2024: 13-16). Суди залишалися вразливими до політичного впливу, а судова реформа – заручницею політичної кон'юнктури.

Таким чином, до середини 2000-х років у регіоні склалася строката картина: від відносно консолідованих, хоча й недосконалих, судових систем у Вишеградській групі до значно слабших і політизованих на Балканах. Ця «інституційна спадковість» значною мірою визначила те, як країни реагуватимуть на наступну хвилю популізму та автократичних тенденцій.

Демократичний відкат та ерозія судової влади: національні траєкторії. Угорщина: від «зразкового учня» до «ліберальної держави». Угорський сценарій захоплення судової системи є найбільш системним і тривалим у регіоні, розпочавшись одразу після приходу до влади партії Фідес у 2010 році. Отримавши конституційну більшість, уряд Віктора Орбана розпочав цілеспрямований демонтаж системи стримувань і противаг, і судова влада стала першою жертвою (Kovács and Scheppele 2018: 193-196; Vadász 2018: 2-3). Цей процес є класичним прикладом того, як демократія може «загинути не від рук генералів, а від обраних лідерів, які використовують самі демократичні інститути для поступового підриву демократії» (Levitsky and Ziblatt 2018: 5). Ключовою мішенню став Конституційний суд, який до 2010 року був одним із найсильніших у Європі. Стратегія його нейтралізації включала кілька етапів. По-перше, через зміну складу: у 2011 році кількість суддів було збільшено з 11 до 15, що дозволило правлячій більшості призначити лояльних кандидатів (Curoš 2023: 646). По-друге, через обмеження юрисдикції: Четверта поправка до Основного закону у 2013 році анулювала всі рішення Конституційного суду, ухвалені до набуття чинності новою конституцією, та заборонила суду переглядати конституційні поправки по суті (Kovács and Scheppele 2018: 197-198). Це позбавило суд його власної правової доктрини, накопиченої за 20 років демократії.

Наступним етапом стала атака на суди загальної юрисдикції. У 2012 році було прийнято закон, який різко знизив пенсійний вік для суддів з 70 до 62 років, що змусило піти у відставку близько 10% найстарших і найдосвідченіших суддів, включно з майже всіма керівниками судів (Curoš 2023: 647; Kovács and Scheppele 2018: 199). Хоча цей закон згодом був визнаний Європейським Судом Справедливості (Court of Justice of the European Union – CJEU) дискримінаційним, уряд досяг своєї мети: вакансії були заповнені новими, лояльними суддями.

Вирішальним кроком стало створення нової моделі судового адміністрування. Посада голови Національного судового офісу (*Országos Bírószági Hivatal*, ОВН) отримала надзвичайні повноваження щодо призначення, переведення, просування по службі та дисциплінарної відповідальності суддів, фактично перетворивши одного чиновника на «керуючого» всією судовою

системою (Curoš 2023: 647; Vadász 2018: 2). Голова ОВН призначається парламентом, а не суддями, що робить цю посаду політично залежною. Національна судова рада (*Országos Bírói Tanács*, ОБТ), яка мала б виконувати наглядову функцію, виявилася безсилою через відсутність власного апарату та реальних важелів впливу (Vadász 2018: 2, 9-10).

Аналізуючи угорські реформи крізь призму концепції Пітера Цуроша, «золотим яйцем» атаки є саме дискреційні повноваження голови ОВН та голів судів призначати суддів до конкретних справ, особливо в чутливих категоріях (наприклад, адміністративні справи) (Curoš 2023: 653-654). «Трансмісійними пасами» стали зміна пенсійного віку, розширення складу Конституційного суду та послаблення Національної судової ради. Як наслідок, Угорщина перетворилася на класичний приклад країни, де судова влада формально існує, але втратила свою незалежність та функцію стримування виконавчої влади. За оцінками V-Dem, Угорщина класифікується як «електоральна автократія» (*Defiance in the Face of Autocratization* 2023).

Польща: конституційна криза та «правосуддя на замовлення». Польський сценарій, хоча й розпочався пізніше (з 2015 року), виявився не менш руйнівним і характеризувався значно вищим рівнем конфліктності, зокрема завдяки активнішому опору суддівської спільноти (Zelazna 2020). Партія «Право і справедливість» (PiS), не маючи конституційної більшості для зміни Основного закону, використала тактику «юридичного автократизму», ухвалюючи суперечливі закони простою більшістю та блокуючи їхній конституційний перегляд через захоплення Конституційного трибуналу. Першою ціллю став саме Конституційний трибунал (КТ). Одразу після виборів PiS відмовився визнати п'ятьох суддів, легітимно обраних попереднім скликанням парламенту, і призначив на їхні місця власних п'ятьох кандидатів (Maczak 2018: 3-4; Sadurski 2018). Це створило правовий глухий кут. Згодом, через серію законодавчих змін, роботу Трибуналу було фактично паралізовано, а після завершення каденції його голови Анджея Жеплінського в грудні 2016 року, КТ був повністю підпорядкований політичній владі (Maczak 2018: 4-5; Kovács and Scheppele 2018: 202-204). Він перестав виконувати роль арбітра і став «рупором уряду», схвалюючи навіть найбільш спірні закони (Kovács and Scheppele 2018: 205-206).

Після нейтралізації КТ, атака перекинулася на судову владу в цілому. Ключову роль у цьому відіграло захоплення Національної судової ради (*Krajowa Rada Sądownictwa*, KRS) – органу, який за конституцією покликаний захищати незалежність суддів. У 2017 році було змінено порядок призначення 15 суддів-членів KRS: тепер їх обирає не суддівське самоврядування, а парламент (Сейм) простою більшістю голосів (Kryzys praworządności 2021; Kovács and Scheppele 2018: 208-209). Це негайно призвело до політизації ради, яка почала просувати на суддівські посади осіб, лояльних до партії влади, так званих «неосуддів» (Kryzys praworządności 2021).

Паралельно було реформовано систему дисциплінарної відповідальності суддів. У структурі Верховного Суду створено нову Дисциплінарну палату, укомплектовану виключно суддями, відібраними політизованою KRS (Curoš 2023: 652; Zelazna 2020: 3-4). Ця палата отримала повноваження позбавляти суддів імунітету та притягати їх до відповідальності, що створило механізм тиску на будь-якого суддю, чий рішення не подобалися владі. «*Ustawa kagańcowa*» («намордниковий закон») 2019 року додатково розширила перелік дисциплінарних проступків, заборонивши суддям ставити під сумнів легітимність призначень, зроблених за новими правилами (Zelazna 2020: 4; Kryzys praworządności 2021).

Ще одним інструментом стало підпорядкування прокуратури. Посади міністра юстиції та генерального прокурора було об'єднано, що дало політичній владі здійснювати прямий вплив на розслідування та можливість використовувати прокуратуру в політичних цілях (Kryzys praworządności 2021).

Порівнюючи з угорським сценарієм, Цурош зазначає, що «золотим яйцем» у Польщі стала саме Дисциплінарна палата Верховного Суду, яка дозволяла безпосередньо карати «незручних» суддів (Curoš 2023: 654). Захоплення KRS та об'єднання посад міністра і генпрокурора виступили «трансмісійними пасами». Польський випадок унікальний також високим рівнем мобілізації суддівської спільноти, зокрема асоціації «*Iustitia*», яка організувала публічні протести, зверталася до європейських судів та намагалася блокувати рішення нелегітимних органів (Raport NIK 2024). Цей опір, хоч і не зміг запобігти захопленню системи, створив правову та політичну основу для майбутнього відновлення верховенства

права після зміни влади у 2023 році (Verfassungsblog 2024). Звіт НІК за 2024 рік підтвердив, що "реформи" 2015-2023 років призвели до безпрецедентного з 1989 року кризи правосуддя, хаосу, невизначеності та падіння довіри до судів (Raport NIK 2024).

Сербія: між формальними реформами та політичним тиском. Сербський випадок демонструє інший тип інституційної кризи – хронічну слабкість судової системи, яка поєднується з періодичними сплесками відкритого політичного тиску. Попри конституційну реформу 2022 року, спрямовану на зміцнення незалежності судів, політичний тиск на судову владу та прокуратуру залишається високим (Rule of Law Report 2025: 3-4). Звіт Єврокомісії за 2025 рік фіксує численні випадки публічних коментарів високопосадовців, включно з президентом, щодо поточних розслідувань та судових процесів, що містять критику судових рішень та навіть погрози на адресу суддів і прокурорів (Rule of Law Report: 2025: 3-4).

Ключовою проблемою залишається неспроможність заповнити вакантні посади. Станом на травень 2025 року з 3117 посад суддів 394 були вакантними, а з 899 посад прокурорів – 139 (Rule of Law Report: 2025: 5). Це створює хронічне навантаження на систему та підриває ефективність правосуддя. Крім того, Конституційний суд вперше скасував процедуру призначення прокурорів через порушення правил тестування кандидатів, що свідчить не тільки про наявність механізмів оскарження, але й про системні проблеми з добором кадрів (Rule of Law Report: 2025: 5).

Найбільш тривожним сигналом стали події початку 2026 року, коли парламент Сербії в екстреному порядку ухвалив пакет поправок до п'яти законів, які критики назвали «законами Мрдича» (Klajic 2026). Ці зміни, зокрема, суттєво обмежують повноваження Прокуратури з організованої злочинності (ТОК). Понад половину прокурорів цього спеціалізованого органу мають бути переведені на попередні посади протягом 30 днів, що фактично паралізує роботу над найскладнішими справами, включаючи розслідування щодо високопосадовців (Klajic 2026). Спостерігачі розцінюють це як пряму «відплату» за те, що ТОК порушив справи проти колишніх та чинних міністрів, зокрема у справі про обвал навісу на залізничній станції в Нові-Саді, який забрав життя 16 людей (Klajic 2026).

Застосовуючи концепцію Цуроша, у сербському випадку «золотим яйцем» є саме руйнування інституційної спроможності спеціалізованої антикорупційної прокуратури через примусове переведення її ключових кадрів (Curoš 2023). «Трансмійними пасами» виступають хронічні кадрові вакансії, недостатня прозорість Вищої судової та Вищої прокурорської рад, а також тривала нездатність заповнити чотири вакантні посади суддів Конституційного суду (Rule of Law Report 2025: 5, 16). Усе це відбувається на тлі системних проблем із виконанням рішень Європейського суду з прав людини (21 провідне рішення очікує на виконання станом на червень 2025 року) та зростаючого тиску на громадянське суспільство (Rule of Law Report 2025: 16-18). Оцінка свободи преси та безпеки журналістів також погіршилася, що створює загальний фон для обмеження простору для демократичних інституцій (Rule of Law Report 2025: 12-14).

Болгарія: інституційна криза на тлі політичної нестабільності. Болгарська судова система перебуває у стані перманентної кризи, яка ускладнюється безпрецедентною політичною нестабільністю – з 2021 року в країні відбулося сім позачергових парламентських виборів, а наступні відбудуться у квітні 2026 (Marinova and Lindholm 2024). Це паралізує будь-які системні реформи та підриває довіру до державних інституцій, включаючи суди. Довіра до судової системи в Болгарії є однією з найнижчих у світі (Marinova and Lindholm 2024). У цьому контексті справджується теза Ясіна Крастева про те, що «криза довіри до інституцій є не просто симптомом, а рушійною силою подальшої політичної дестабілізації» (Krastev 2020: 57).

Ключовою інституційною проблемою є статус та функціонування Інспекторату до Вищої судової ради (ВСС). Венеційська комісія у своєму висновку 2022 року наголосила на необхідності чіткого розмежування повноважень між ВСС та Інспекторатом, а також на важливості залучення судових органів до процесу призначення Головного інспектора та інспекторів, яких наразі обирає парламент (Venice Commission 2022: 7-8, 11). Це створює ризик політичного впливу на орган, покликаний контролювати судову владу. Крім того, дискусійним є наділення Інспекторату функцією проведення антикорупційних тренінгів, яка традиційно належить Національному інституту правосуддя (Venice Commission 2022: 10-11).

Окремою проблемою є постать виконавця обов'язків Генерального прокурора Борислава Сарафова, який обіймає цю посаду з 2023 року через правову колізію, що дозволила перетворити тимчасове призначення на фактично постійне без належного конкурсу (Thavard 2025). Це викликає серйозні занепокоєння щодо легітимності та незалежності прокуратури. Ситуація ускладнюється гучними справами, такими як арешт опозиційного мера Варни Благомира Коцева на основі сумнівних доказів, що свідчить про використання судової системи для політичного тиску (Thavard 2025).

Аналізуючи болгарський кейс за допомогою концепції Цуроша, «золоте яйце» важко визначити як єдиний цілеспрямований інструмент, як у випадку Польщі чи Угорщини. Натомість, ми спостерігаємо системну «розмиту» ерозію, де численні «трансмійні паси» – політизоване призначення інспекторів, невизначеність статусу генпрокурора, хронічна політична нестабільність – створюють середовище, в якому судова влада не може функціонувати незалежно та ефективно. Це призводить до того, що окремі випадки політичного тиску (як-от справа Коцева) стають можливими без необхідності створювати складний репресивний механізм. Болгарія, попри формальне членство в ЄС та моніторинг з боку Єврокомісії, демонструє найнижчі показники верховенства права серед досліджуваних країн-членів ЄС (Enchev 2018: 28-29).

Чехія: острівець стабільності чи приховані загрози? Чехія вирізняється на тлі регіону як країна, де судова влада зберегла відносну незалежність та інституційну стійкість, незважаючи на політичні виклики. Показовим є порівняння, яке проводить Пітер Цурош між Угорщиною, Польщею та Словаччиною (яка за багатьма параметрами близька до чеського контексту). Він демонструє, що навіть за наявності політичної волі до змін, реформи можуть мати різну мотивацію та результати (Curoš 2023).

У випадку Чехії, ключовим випробуванням для судової системи стало перебування при владі популістського політика Андрея Бабіша. Як і в Угорщині та Польщі, він використовував популістську риторіку та контролював значні медійні ресурси, що в інших країнах регіону слугувало підґрунтям для атак на судову систему. Однак, попри наявність цих

інструментів, системної атаки на судову незалежність у Чехії не відбулося (Curoš 2023: 654-657). Чому? По-перше, чеська конституційна система виявилася стійкішою: Сенат (верхня палата парламенту) відіграв роль стримувального фактора. По-друге, чеське суддівське самоврядування виявилось сильнішим і згуртованішим. По-третє, роль зовнішніх акторів, зокрема ЄС, була менш критичною, оскільки внутрішні механізми захисту спрацювали.

Варто згадати скандал із суддею Робертом Фремром у 2023 році, який виявив глибоку суспільну чутливість до питання комуністичного минулого суддів (Šipulová and Kosar 2024: 2-3). Хоча Фремр змушений був зняти свою кандидатуру до Конституційного суду через участь у політичних процесах за комуністичного режиму, сам факт його тривалої успішної кар'єри (зокрема, на посаді судді Міжнародного кримінального суду) свідчить про складність і неоднозначність процесів люстрації в судовій системі. Цей випадок підкреслює тезу Шіпулової та Косажа про те, що недостатнє «очищення» суддівського корпусу від спадщини минулого може мати довгострокові наслідки для легітимності судової влади та використовуватися політиками для її делегітимації (Šipulová and Kosar 2024: 24-25).

Застосовуючи концепцію Цуроша до Чехії, ми бачимо відсутність «золотого яйця». Незважаючи на окремі проблеми (надмірна тривалість процесів, вплив Міністерства юстиції на адміністрування), жодна з реформ не створила механізму прямого політичного контролю над судовими рішеннями. Чехія демонструє, що наявність сильних формальних інститутів та активного громадянського суспільства може бути достатнім захистом від автократичних тенденцій, навіть за наявності популістських політиків при владі.

Порівняльний синтез та кількісний аналіз. Проведений аналіз п'яти національних кейсів дозволяє зробити узагальнення щодо різних моделей та глибини кризи судової влади в Східній Європі. Вчорашні «зразкові учні» сьогодні демонструють різні траєкторії, що підтверджує спостереження Ясіна Крастева про те, що «посткомуністичні країни не йдуть єдиним шляхом, а радше втілюють різні варіанти спільної спадщини» (Krastev 2020: 92).

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз кризи інституту судової влади в п'яти країнах Східної Європи /
Comparative Analysis of the Crisis of the Judicial Institution in Five Eastern European Countries

Критерій / Країна Criterion / Country	Угорщина / Hungary	Польща / Poland	Сербія / Serbia	Болгарія / Bulgaria	Чехія / The Czech Republic
Незалежність конституційного суду / Independence of the Constitutional Court	Повністю підірвана (зміна складу, анулювання юрисдикції) / Completely undermined (change in composition, annulment of jurisdiction)	Повністю підірвана (параліч, захоплення, "судді-дублери") / Completely undermined (paralysis, capture, "dual judges")	Формально існує, але хронічні вакансії та політичний тиск / Formally exists, but chronic vacancies and political pressure	Формально існує, але залежний від політичних призначень / Formally exists, but dependent on political appointments	Збережена / Preserved
Незалежність судів загальної юрисдикції / Independence of Ordinary Courts	Контроль через політизований Національний судовий офіс (ОБН) / Control through the politicized National Judicial Office (OBH)	Контроль через політизовану Національну судову раду (neo-KRS) / Control through the politicized National Council of the Judiciary (neo-KRS)	Сильний політичний тиск, хронічні вакансії, кадрова нестабільність / Strong political pressure, chronic vacancies, personnel instability	Політизована Вища судова рада, невизначеність статусу генпрокурора / Politicized Supreme Judicial Council, uncertainty of the Prosecutor General's	Збережена, незважаючи на адміністративний вплив Мініюстру / Preserved, despite the administrative influence of the Ministry of Justice
Судове врядування та автономія / Judicial Governance and Autonomy	Знищено (ОБН vs. слабка ОБТ) / Destroyed (OBH vs. weak N.J.C.)	Знищено (KRS під контролем парламенту) / Destroyed (KRS under parliamentary control)	Слабке, залежне від політичних призначень / Weak, dependent on political appointments	Слабке, інспекторат VS BCC / Weak, Inspectorate vs. S.J.C.	Збережено, сильне судівське самоврядування / Preserved, strong judicial self-government
Дисциплінарна відповідальність / Disciplinary Liability	Політизована (як інструмент тиску) / Politicized (as an instrument of pressure)	Політизована (Дисциплінарна палата як "золоте яйце") / Politicized (Disciplinary Chamber as the "golden egg")	Потенційний інструмент тиску, але системно не використовується / Potential instrument of pressure, but not used systematically	Неефективна, політизована / Ineffective, politicized	Аполітична, функціонує в межах закону / Apolitical, functions within the law
Зовнішній тиск та суспільна довіра / External Pressure and Public Trust	Дуже низька, системні атаки на суддів / Very low, systematic attacks on judges	Дуже низька, публічні кампанії проти суддів / Very low, public campaigns against judges	Низька, посилення тиску після 2025 року / Low, increased pressure after 2025	Найнижча в ЄС, поєднання недовіри та апатії / Lowest in the EU, a combination of distrust and apathy	Помірна, періодичні дискусії щодо люстрації / Moderate, periodic discussions on lustration
Наявність "золотого яйця" / Presence of a "Golden Egg"	Дискреційні повноваження ОБН призначати суддів до справ / Discretionary powers of the OBH President to assign judges to cases	Дисциплінарна палата Верховного Суду / Disciplinary Chamber of the Supreme Court	Руйнування інституційної спроможності спецпрокуратури / Destruction of the institutional capacity of the specialized anti-corruption prosecution	Відсутнє єдине "яйце", системна "розмита" ерозія / No single "egg," systemic "diffuse" erosion	Відсутнє / Absent

Джерело: самостійно складено автором за результатами компаративного аналізу / Source: independently compiled by the author based on the results of comparative analysis

Для підтвердження якісних висновків звернімося до кількісних даних Індексу ліберальної демократії V-Dem (Liberal Democracy Index, LDI). Цей індекс, що коливається від 0 до 1, оцінює не лише наявність виборів, а й захист індивідуальних свобод, верховенство права, незалежність суду та ефективність системи стримувань і противаг. За даними V-Dem 2023 року (Defiance in the Face of Autocratization: Democracy report 2023):

- Угорщина: індекс LDI знизився з ~0,65 у 2010 р. до ~0,35 у 2023 р.

(країна класифікується як «електо-ральна автократія»).

- Польща: індекс LDI впав з ~0,85 у 2015 р. до ~0,55 у 2023 р. (втрата статусу ліберальної демократії).

- Чехія: індекс LDI стабільно високий — ~0,80-0,85 протягом останнього десятиліття.

- Болгарія: індекс LDI низький і стабільно низький — ~0,55-0,60, з незначними коливаннями.

- Сербія: індекс LDI низький — ~0,40-0,45, з тенденцією до подальшого зниження (Defiance in the Face of Autocratization: Democracy report 2023):

Ці дані наочно ілюструють різні траєкторії: драматичне падіння в країнах, де відбулася цілеспрямована атака на судову систему (Угорщина, Польща), хронічно низький рівень в країнах із перманентними інституційними проблемами (Болгарія, Сербія) та стабільність там, де інститути вистояли (Чехія).

Якщо погодитися з Ясіном Крастевим, що головна битва за майбутнє Європи відбувається не між націями, а всередині них – між ліберальною демократією та її імітацією (Krastev 2020: 118), то дослідження стану судової влади стає лакмусовим папірцем цієї битви.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз засвідчує, що криза інституту судової влади в Східній Європі має різні форми та глибину, але об'єднується спільною метою – підпорядкуванням правосуддя політичній доцільності. Як слушно зауважує Ясін Крастев, криза ліберальної демократії полягає не в тому, що люди її відкидають, а в тому, що вони втратили віру в її здатність вирішувати реальні проблеми (Krastev 2020: 34). Це створює сприятливе підґрунтя для політиків, які прагнуть підпорядкувати судову систему.

Угорщина та Польща є прикладами найбільш радикальної та цілеспрямованої атаки на судову систему, де «золоті яйця» у вигляді дискреційних повноважень голови судової адміністрації (Угорщина) та політизованої дисциплінарної палати (Польща) дозволили встановити ефективний контроль над суддями. В обох випадках використовувалася тактика «юридичного автократизму» – зміни вносилися формально законним шляхом, але з порушенням духу конституціоналізму. Це підтверджує тезу Левітські та Зіблатта про те, що «захоплення інститутів часто відбувається поступово, через серію дрібних кроків, кожен з яких окремо може здаватися незначним, але разом вони змінюють природу режиму» (Levitsky and Ziblatt 2018: 96).

Сербія та Болгарія демонструють модель «хронічної ерозії», де судова влада ніколи не була по-справжньому незалежною. Тут «золоте яйце» часто має характер системного, а не точкового ураження: політичний тиск, корупція, невизначеність статусу ключових посад та кадрова нестабільність створюють середовище, в якому судова система не здатна виконувати

свою функцію стримування влади. Останні події в Сербії (2026 рік) свідчать про ескалацію цього тиску до рівня прямого демонтажу спеціалізованих антикорупційних інституцій. У цьому контексті справджується спостереження Роберта Даля про те, що демократія вимагає не лише формальних інститутів, але й культури толерантності та довіри, яка формується десятиліттями, але може бути зруйнована за кілька років (Dahl 1991: 311).

Чехія виступає контрприкладом, демонструючи, що сильні формальні інститути, активне суддівське самоврядування та суспільний контроль можуть забезпечити стійкість судової системи навіть за наявності популістських політичних сил. Водночас, чеський досвід із суддею Фремром підкреслює важливість «перехідного правосуддя» для довгострокової легітимності суддівського корпусу (Šipulová and Kosar 2024). Як зазначають Левітські та Зіблатт, ключова відмінність між стійкими демократіями та тими, що занепадають, полягає в здатності інститутів стримувати владні апетити політиків (Levitsky and Ziblatt 2018: 215).

Отримані результати мають безпосереднє значення для України, яка сьогодні стоїть перед викликом не лише відновлення територіальної цілісності, а й зміцнення власних демократичних інститутів на тлі війни та євроінтеграційних зобов'язань. Досвід країн Східної Європи чітко вказує на те, що формальне декларування судової реформи є недостатнім. Ключовими факторами стійкості є реальне забезпечення незалежності Вищої ради правосуддя, недопущення створення політично залежних дисциплінарних органів, захист суддів від публічного тиску та формування суспільної довіри через прозорість та ефективність судової системи. Уроки Угорщини та Польщі застерігають від будь-яких спроб використати «тимчасові» надзвичайні повноваження для послаблення судового контролю за владою, тоді як досвід Сербії та Болгарії нагадує про небезпеку хронічної інституційної слабкості, яка робить систему вразливою до автократичних тенденцій. Зрештою, як підсумовує Крастев, майбутнє демократії в Європі залежатиме не від зовнішніх загроз, а від внутрішньої спроможності суспільств захищати свої інститути (Krastev 2020: 126).

Стаття надійшла до редакції 30.11.2025

Статтю прорецензовано 4.02.2026

Стаття рекомендована до друку 30.03.2026

Статтю опубліковано 30.04.2026

Використання штучного інтелекту: Автор засвідчує, що під час проведення дослідження та підготовки цього рукопису генеративний штучний інтелект не використовувався

Denis Revenko

PhD student, Department of Political Sciences V.N. Karazin Kharkiv National

University 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

delody@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-8692-8258>

THE JUDICIARY IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC BACKSLIDING: A COMPARATIVE ANALYSIS OF EASTERN EUROPEAN COUNTRIES (POLAND, HUNGARY, THE CZECH REPUBLIC, BULGARIA, SERBIA)

The article examines the transformation and erosion of the judiciary in five Eastern European countries – Poland, Hungary, the Czech Republic, Bulgaria, and Serbia — in the context of democratic backsliding (*democratic backsliding*). The independence of the judiciary is a foundational pillar of liberal democracy, serving as a critical check on executive and legislative power. Understanding how this pillar can be systematically weakened is therefore essential for assessing the resilience of democratic institutions across the region. It characterizes the key parameters of comparative analysis: the independence of the constitutional court, the independence of ordinary courts, judicial governance, and external pressure. Special attention is paid to identifying common strategies for weakening judicial authority, particularly the use of mechanisms of «autocratic legalism» and «state capture», as well as analyzing instruments of political pressure on judges — from discretionary powers of judicial administration heads to the creation of politicized disciplinary bodies. The study considers the differences between countries determined by the configuration of political power (the presence of a constitutional majority), the density of international institutional oversight, and the structure of accountability mechanisms. It is shown that Hungary and Poland experienced a targeted systemic assault on the judiciary, Bulgaria and Serbia suffer from chronic institutional erosion, while the Czech Republic serves as a counterexample of judicial resilience due to strong judicial self-governance and effective internal checks and balances. Practical recommendations for Ukraine are formulated, including the need for legislative protection of the High Council of Justice from political influence, preventing the creation of discretionary disciplinary bodies, implementing transparent mechanisms of judicial self-governance, and enhancing public trust through openness of judicial procedures. The findings can serve as an analytical framework for further reforms of Ukraine's judicial system on its path to European integration and strengthening the rule of law in the post-war period..

Keywords: *judiciary, democratic backsliding, rule of law, comparative analysis, Hungary, Poland, the Czech Republic, Bulgaria, Serbia, institutional crisis.*

REFERENCES

1. Dahl, R. A. 1991. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
2. Curoš, P. 2023. Attack or reform: Systemic interventions in the judiciary in Hungary, Poland, and Slovakia. *Oñati Socio-Legal Series* 13(2): 626-658. <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1393>
3. Kovács, K. and Scheppele, K.L. 2018. The fragility of an independent judiciary: Lessons from Hungary and Poland-and the European Union. *Communist and Post-Communist Studies* 51(3): 189-200. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.07.005>
4. Sadurski, W. 2018. How democracy dies (in Poland): A case study of anti-constitutional populist backsliding. *Revista Forumul Judecatorilor* 104-121.
5. Šipulová, K. and Kosar, D. 2024. Purging the Judiciary After a Transition: Between a Rock and a Hard Place. *Hague Journal on the Rule of Law* <https://doi.org/10.1007/s40803-024-00201-y>
6. Levitsky, S. and Ziblatt, D. 2018. *How Democracies Die*. New York: Crown Publishing Group.
7. Defiance in the Face of Autocratization: Democracy report 2023. 2023. *V-Dem Institute University of Gothenburg*: URL: https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem-democracyreport2023_lowres.pdf

8. 2025 Rule of Law Report: Country Chapter on the rule of law situation in Serbia. SWD (2025) 931 final. 2025. *European Commission* Strasbourg. URL: https://commission.europa.eu/publications/2025-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en
9. Matczak, M. 2018. *Poland's Constitutional Crisis: Facts and interpretations*. Oxford: Foundation for Law, Justice and Society.
10. Attacks on Justice - Czech Republic. 2008. *International Commission of Jurists*. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2009/07/Czech-Republic-Attacks-on-justice-2005-Publications-2008.pdf>
11. Enchev, K. 2018. Evaluation of the Bulgarian judicial system reform for the period 2010-2017 according to the European Commission monitoring reports : Master's thesis. University of Twente. <https://essay.utwente.nl/#/view/74548>
12. The Situation of the Judiciary in Serbia After Milosevic: Where Does It Stand, Where Does It Go?: Report of the Implementation Meeting on Human Dimension. 2000. *OSCE ODIHR*. Iss. 17 October 2000. Meeting on Human Dimension Issues, 17 October 2000. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/6/20038.pdf>
13. Vadász, V. 2018. Crisis in the Hungarian judicial administration? *Hungarian Academy of Sciences, Law Working Papers*, 19 June 2018. URL: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>
14. Zelazna, E. 2020. The Rule of Law Crisis Deepens in Poland after A.K. v. Krajowa Rada Sądownictwa and CP, DO v. Sąd Najwyższy. *European Papers* 5(1): 329-334. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/355>
15. Kryzys praworządności. Historia zmian w sądach po 2015 roku. 2021. *Kultura Liberalna* Nr 673 (48/2021), 30 listopada 2021. URL: <https://kulturaliberalna.pl/2021/11/30/kryzys-praworzadnosci-historia/> (in Polish)
16. Raport NIK: Największy kryzys polskiego wymiaru sprawiedliwości od 1989 r. 2024. *Rzeczpospolita*, 2 października 2024. URL: <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art41227291-raport-nik-najwiekszy-kryzys-polskiego-wymiaru-sprawiedliwosci-od-1989-r> (in Polish)
17. Verfassungsblog. 2024. *Restoring the Rule of Law*, 18 December 2024. URL: <https://verfassungsblog.de/restoring-the-rule-of-law/>
18. Kljajic, S. 2026. Serbia: Reform denounced as a political takeover of justice. *Deutsche Welle*, 4 February 2026. URL: <https://www.dw.com/en/serbia-critics-decry-attack-on-judicial-independence-and-increase-in-political-control-of-judiciary/a-75799216>
19. Marinova, I. and Lindholm, R. 2024. Bulgaria: Political Crisis With No End in Sight? *Wilson Center*, 18 December 2024. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/bulgaria-political-crisis-no-end-sight>
20. Venice Commission. 2022. *Bulgaria. Opinion on the draft amendments to the Judicial System Act concerning the Inspectorate to the Supreme Judicial Council*. CDL-AD(2022)022. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)022-e)
21. Thavard, B. 2025. Bulgaria's rule-of-law crisis could be Europe's next headache. *EUobserver*, 1 October 2025. URL: <https://euobserver.com/100971/bulgarias-rule-of-law-crisis-could-be-europes-next-headache/>
22. Krastev, I. 2020. *Is It Tomorrow Yet? Paradoxes of the Pandemic*. London: Allen Lane.

The article was received by the editors 30.11.2025

The article has been peer-reviewed 4.02.2025

The article is recommended for printing 30.03.2026

Article published 30.04.2026

Use of Artificial Intelligence: The author certify that no generative artificial intelligence tools were used in the conduct of the research or in the preparation of this manuscript